

У ПОШУКАХ ВЛАСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКІ КОНФЕСІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Ігор Опря. У пошуках власної ідентичності: пізньопротестантські конфесії Правобережної України у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. У статті з'ясовано головні тенденції розвитку пізньопротестантських конфесій баптистів, євангельських християн, адвентистів у Правобережній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Часто їх усіх об'єднували під назвою «штундисти». У більшості випадків самі віруючі не мали чіткої позиції щодо власної ідентифікації. Втім, після визнання «штундизму» у 1894 р. особливо небезпечним релігійним напрямком, віруючі намагались уникнути цієї назви, а сама вона набуває негативного забарвлення.

У розвитку пізньопротестантських течій простежувались об'єднани та відцентрові тенденції. Спільність ключових віросповідних принципів, подібність внутрішнього устрою євангельських громад об'єктивно сприяли їх об'єднанню. Водночас, лібералізація законодавства в релігійній сфері у 1905–1906 рр., надавши віруючим нові можливості для розвитку, зіграла роль каталізатора у процесі диференціації євангельського руху на окремі напрямки.

Легалізація протестантських течій зняла з порядку денного спільну для всіх сектантів мету і натомість висунула на перше місце догматичні та культово-обрядові протиріччя, що існували між ними. Невдоволення частини віруючих змінами, які супроводжували організаційне оформлення протестантських релігійних течій, проявилось у їх взаємних переходах з однієї течії протестантизму в іншу.

З'ясовано, що наприкінці ХІХ – перші десятиліття ХХ ст. процес догматичного та організаційного оформлення окремих пізньопротестантських течій, власної самоідентифікації ще не завершився.

Ключові слова: ідентичність, тенденція, баптизм, адвентизм, євангельське християнство, штундизм.

Игорь Опря. В поисках собственной идентичности: позднепротестантские конфессии Правобережной Украины в конце ХІХ – начале ХХ в. В статье выяснены главные тенденции развития позднепротестантских конфессий баптистов, евангельских христиан, адвентистов в Правобережной Украине в конце ХІХ – начале ХХ в. Часто их всех объединяли под названием «штундисты». В большинстве случаев сами верующие не имели четкой позиции по собственной идентификации. Впрочем, после признания «штундизма» в 1894 г. особо опасным религиозным направлением, верующие пытались избежать это-

го названія, а само оно приобретает негативную окраску.

В развитии позднепротестантских течений прослеживались объединительные и центробежные тенденции. Общность ключевых вероисповедных принципов, сходство внутреннего устройства евангельских общин объективно способствовали их объединению. В то же время, либерализация законодательства в религиозной сфере в 1905–1906 гг. предоставив верующим новые возможности для развития, сыграла роль катализатора в процессе дифференциации евангельского движения на отдельные направления.

Легализация протестантских течений сняла с повестки дня общую для всех сектантов цель и выдвинула на первое место догматические и культово-обрядовые противоречия, существовавшие между ними. Недовольство части верующих изменениями, которые сопровождали организационное оформление протестантских религиозных течений, проявилось в их взаимных переходах с одной течения протестантизма в другое.

Определено, что в конце XIX – первые десятилетия XX в. процесс догматического и организационного оформления отдельных позднепротестантских течений, их самоидентификации еще не завершился.

Ключевые слова: *идентичность, тенденция, баптизм, адвентизм, евангельское христианство, штундизм.*

Період кінця XIX – початку XX ст. став часом активного поширення пізньопротестантських релігійних течій баптизму, адвентизму, евангельського християнства в окремих регіонах Російської імперії, а серед них і в Правобережній Україні, котра у той входила до її складу. Розвиток зазначених конфесій супроводжувався типовими для такого процесу явищами. Відбувалося догматичне і організаційне становлення окремих релігійних напрямків в загальному руслі протестантизму, самоідентифікація та навіть пошук власної, найбільш відповідної, назви.

Ці явища знайшли часткове відображення в історіографії, зокрема у працях О. І. Клібанова¹, Л. Н. Мітрохіна², В. І. Любащенко³, С. Н. Савінського⁴, Ю. Є. Решетнікова, С. В. Саннікова⁵, проте неоднозначність, а часом і протилежність їх оцінок зумовлюють необхідність подальшого наукового пошуку у цьому напрямку.

Дослідник, який займається історією пізньопротестантських конфесій у зазначений період, у першу чергу стикається з проблемою ідентифікації окремих віруючих та релігійних громад. У джерелах, часто без будь-яких підстав, таких віруючих називають «штундистами», «штундо-баптистами», «баптистами», «евангельськими християнами», «адвентистами» або й просто «сектантами». Це пояснюється, з одного боку, некомпетентністю авторів тих чи інших джерел, а з іншого – невизначеністю самих віруючих, які, у більшості випадків, прагнули лише сповідувати свою віру згідно власного розуміння на основі самостійного вивчення Біблії, а питання самоідентифікації відходили для них

на другий план. Тому вони спокійно ставились до назви «штунда», якою їх нерідко називали, та й зараз називають, оточуючі. Втім, після прийняття положення Комітету міністрів від 4 липня 1894 р. про визнання «штундизму» особливо небезпечним напрямком сектантства⁶, така самоідентифікація могла призвести до судового переслідування. Саме з цього часу термін штунда набуває негативного забарвлення, а віруючі різних євангельських конфесій намагаються ідентифікувати себе як баптисти, євангельські християни тощо.

Утім, чіткого розподілу на окремі релігійні течії на той час не було, сам євангельський рух залишався доволі аморфним явищем, а влада мала досить туманне уявлення і про окремі конфесії, і про ступінь їх потенційної небезпеки для існуючої політичної системи. Тому й недивно, що вже у 1910 р., через півстоліття після початку євангельського руху, характеризуючи стан його розвитку на підвладній території, генерал-губернатор Південно-Західного краю зазначав, що поліція в усіх губерніях залишається непоінформованою про належність віруючих до тих чи інших релігійних течій. Внаслідок цього, «влада керується вкрай неточними даними не лише в питанні про розподіл сектантів на окремі течії, але й стосовно їх загальної кількості»⁷.

Загалом, у розвитку течій пізнього протестантизму у вказаний період були помітними об'єднавчі та відцентрові тенденції. Спільність ключових віросповідних принципів, подібність внутрішнього устрою євангельських громад об'єктивно сприяли їх об'єднанню. Саме цій меті й були присвячені численні з'їзди віруючих євангельських конфесій, які відбувалися на початку ХХ ст. Водночас, лібералізація законодавства в релігійній сфері у 1905–1906 рр., надавши віруючим нові можливості для розвитку, зіграла роль каталізатора у процесі диференціації євангельського руху на окремі течії. Зумовлено це було тим, що до революції 1905–1907 рр. громади об'єднувала спільна мета – боротьба за право на існування, в зв'язку з чим релігійні розбіжності між ними відігравали другорядну роль. Православний часопис «Місіонерський огляд» писав з цього приводу у 1901 р.: «Бажання будь-що добитися прав на відкрите існування, на право пропаганди та громадських зборів, займає тепер усі думки штундистів і відсунуло на задній план питання про святкування суботи, про сутність «переломлення», про тривалість приготування до хрещення...»⁸.

Легалізація протестантських течій зняла з порядку денного спільну для всіх сектантів мету і натомість висунула на перше місце догматичні та культово-обрядові протиріччя, що існували між ними. Окремі представники православної церкви звертали увагу на диференціацію сектантського руху і відзначали її в своїх донесеннях. Так, благочинний 3 дільниці Таращанського повіту Київської губернії зазначав у січні 1916 р., що останнім часом штундизм розпадається на окремі течії – баптизм, адвентизм, євангелізм тощо⁹. Цей процес супроводжувався встановленням чіткої системи в обрядовій практиці громад, що наближало їх до церковної організації. Зокрема, на IV Всеросійському православному місіонерському з'їзді, що відбувся 1908 р. у Києві, відзначалося, що «у ставленні

до ікон та обрядів не помічається минулої нетерпимості штундистів, визнають вони і необхідність каяття та причащення, заводять свої обряди при похованні померлих та при шлюбах»¹⁰. Причому, в самому виконанні обрядів з'явилася тенденція до уніфікації, прагнення здійснити їх не за власним розумінням, а за певним зразком. Для цього окремі сільські громади збирали кошти, щоб запросити «справжнього пресвітера», який би навчив їх, «як влаштуувати вечерю Господню»¹¹.

Такі зміни сприймалися віруючими далеко неоднозначно. Адже зовнішня обрядовість, притаманна церковній організації, свого часу відвернула частину з них від православної віри, спрямувавши на пошуки кращої, з їхньої точки зору, етично-релігійної системи. І тепер, саме ця група віруючих відчувала розчарування, спостерігаючи появу тих же рис у своїх релігійних громадах. Вони вважали, що ретельне виконання обрядів стає самоціллю, ідолом і тому підмінює справжню віру, ускладнює шлях до Бога. Так, один з новонавернених баптистів у листі до своїх одновірців називав водне хрещення та інші обряди баптистської церкви петлею, в яку їх хоче затягнути «старший брат»¹². В іншому випадку, у с. Кам'яний Брід Київської губернії між віруючими виникла суперечка з приводу доцільності використання зображень Ісуса Христа, Божої Матері та Таємної вечері. У цьому селі мав відбутись обряд хрещення, для керівництва яким з Петербургу прибув спеціально делегований представник. З'явившись у селі, він почав вимагати, щоб усі сектанти поставили в своїх будинках вищевказані зображення, на що отримав категоричну відмову. Очевидно віруючі ототожнили ці зображення з православними іконами, використання яких для них було неприйнятним. Лише під загрозою зриву проведення обряду, після тривалих переговорів, сектанти погодилися прийняти ці зображення, але за умови, що будуть «тримати їх не на стінах, а тільки в Біблії»¹³.

Невдоволення частини віруючих змінами, які супроводжували організаційне оформлення протестантських релігійних течій, проявилось у їх взаємних переходах з однієї течії протестантизму в іншу. Зокрема, Гайсинський повітовий справник у рапорті Подільському губернському правлінню від 2 березня 1912 р. відзначав, що в останній час у повіті стала помітною діяльність Свідків Єгови, котрі ще недавно належали до інших протестантських течій – баптистів, євангелістів, адвентистів¹⁴. Аналогічні міграції спостерігалось й на Київщині. Так, єпархіальний місіонер М. Белогорський у своєму листі до митрополита Флавіана від 25 січня 1906 р. наголошував, що в губернії велика частина баптистів залишає це вчення і переходить до адвентизму. «Вже і в теперішній час, – писав він, – сектанти часто святкують суботу, не їдять свинини... і очікують тисячолітнього царства»¹⁵. Водночас інші джерела фіксують надання сектантами переваги «штундизму» перед адвентизмом¹⁶. Таким чином, у межах протестантизму віруючі продовжували пошук тієї релігійної системи, яка б відповідала їхнім духовним запитам. Правда, взаємні переходи віруючих з одних об'єднань в інші не завжди носили добровільний характер. Напри-

клад, у 1911 р. сталося відлучення від євангельської віри кількох осіб м. Ковеля Волинської губернії, приводом до якого послужило «спотворення ними «поняття про слово Боже»¹⁷.

Непросто проходив і процес закріплення в громадах апарату духовної влади. Деякі протестантські громади та діячі протестантизму, захищаючи принципи ранньохристиянської рівності, не бажали реєструвати своїх пресвітерів, побоюючись, що це приведе до створення відірваного від рядових віруючих прошарку духовних осіб¹⁸. Яскравим представником цієї тенденції був відомий діяч євангельського руху І. П. Кушнеров, який з цього приводу мав серйозні суперечки з головою Союзу баптистів Д. І. Мазаєвим. Останній виступав за якнайшвидшу реєстрацію пресвітерів і, отже, протестантських громад. Полемізуючи з Д. І. Мазаєвим, І. П. Кушнеров писав: «...Я, як і багато інших братів і громад, не визнаємо потрібним затверджувати своїх пресвітерів у званні духовних наставників, створювати з них особливу касту чи привілейований клас людей, тому що це не відповідає вченню апостолів»¹⁹.

Тенденція до розколу, утворення незалежних релігійних об'єднань була закладена в самій природі протестантизму. Трактуючи положення Біблії відповідно свого суб'єктивного розуміння, кожен віруючий мав можливість внести у віровчення, яке він сповідував, такі зміни, які в подальшому могли б призвести до розгалуження єдиного релігійного напрямку. І хоча в протестантизмі будь-які зміни здебільшого не призводять до остаточного розриву нових утворень із власне протестантизмом²⁰, керівники того чи іншого релігійного напрямку, цілком зрозуміло, намагалися утримати послідовників у межах свого віровчення.

Найбільш раціональним вирішенням проблеми боротьби об'єднаних та відцентрових тенденцій було створення союзу євангельських громад з досить широкими повноваженнями його членів. Ініціатором створення такого союзу на початку ХХ ст. стає І. С. Проханов, який починаючи з 1906 р. розгорнув широку і різнобічну діяльність у цьому напрямку. Він вважав, що членами такого союзу можуть бути християни, що належать до різних християнських деномінацій. Єдиною вимогою було сповідування ними основних християнських догматів. У всіх же інших питаннях віри, її зовнішніх проявів і церковного устрою вони б залишалися самостійними. У січні 1909 р. такий союз було утворено, а керівником цілком очікувано стає І. С. Проханов²¹. Проте це об'єднання проіснувало недовго і відцентрові тенденції знову взяли гору.

Загалом можна констатувати, що наприкінці ХІХ – перші десятиліття ХХ ст. процес догматичного та організаційного оформлення окремих пізньопротестантських течій, власної самоідентифікації ще не завершився. Свідченням цього може бути хоча б той факт, що впродовж кількох років після отримання дозволу на офіційну реєстрацію релігійних громад на терені Правобережжя ним скористалися усього 9 громад. Абсолютна більшість віруючих воліла за краще жити як і раніше, зберігаючи певну ступінь незалежності і щодо офіційної влади, і щодо керівництва своїх релігійних конфесій.

Примітки:

- ¹ Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.). М. : Наука, 1965.
- ² Митрохин Л. Н. Баптизм : история и современность (философско-социологические очерки). СПб. : РХГИ, 1997.
- ³ Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій. Львів : Просвіта, 1995.
- ⁴ Савинский С. Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917). СПб. : Библия для всех, 1999.
- ⁵ Решетников Ю., Санников С. Огляд історії Євангельсько-баптистського братства в Україні. Одеса : Богомисліє, 2000.
- ⁶ Законы о раскольниках и сектантах. М., 1903. С.161.
- ⁷ Российский государственный исторический архив, ф. 821, оп. 133, спр. 199, арк. 141.
- ⁸ О состоянии сектантства и деятельности миссии в Киевской епархии за 1899–1900 гг. // Миссионерское обозрение. 1901. № 4. С. 550.
- ⁹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 160, спр. 1085, арк. 138 зв.
- ¹⁰ IV Всероссийский миссионерский съезд в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. 1908. № 31, ч. неоф. С. 837.
- ¹¹ Бортовский Н. Штундобаптизм // Русские сектанты, их учение, культ и способы пропаганды. Одесса : Типография Е. И. Фесенко, 1911. С. 111.
- ¹² Митрохин Л. Н. Баптизм : история и современность (философско-социологические очерки). СПб. : РХГИ, 1997. С. 220.
- ¹³ Бортовский Н. Штундобаптизм // Русские сектанты, их учение, культ и способы пропаганды. Одесса : Типография Е. И. Фесенко, 1911. С. 110.
- ¹⁴ Рапорты уездных исправников Подольской губернии // История Евангельского движения в Евразии (1.0) [Электронный ресурс] : материалы и документы. Одесса, 2001. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см.
- ¹⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДА України), ф. 127, оп. 1003, спр. 77, арк. 13 зв.
- ¹⁶ ЦДА України, ф. 127, оп. 1003, спр. 95, арк. 7 зв.-8.
- ¹⁷ Заявление из Ковеля // Христианин. 1911. № 9. С. 44.
- ¹⁸ Савинский С. Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917). СПб. : Библия для всех, 1999. С. 252.
- ¹⁹ Кушнеров И. Опровержение // Баптист. 1912. № 12. С. 21
- ²⁰ Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій. Львів : Просвіта, 1995. С. 218.
- ²¹ Бачинин В. Национальная идея для России: выбор между византизмом, евангелизмом и секуляризмом / В. Бачинин // www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Bachinin.

Igor Opria. In search of their own identity: Late Protestant denominations

of Right-bank Ukraine in the late XIX – early XX century. The main trends in the development of the late Protestant denominations of Baptists, Evangelical Christians, Adventists in Right-bank Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries were clarified in the article. Often they were all united under the name of «Shtundists». In most cases, the believers themselves did not have a clear position on their own identification. However, after the recognition of «shtundizm» in 1894 as a particularly dangerous religious trend, believers tried to avoid this name, and it itself acquires a negative color.

In the development of the Late Protestant currents, unifying and centrifugal tendencies were traced. The commonality of the key religious principles, the similarity of the internal structure of the evangelical communities objectively facilitated their unification. At the same time, the liberalization of legislation in the religious sphere in 1905–1906 gives believers the new opportunities for development, played a catalytic role in the process of differentiating the evangelical movement into separate directions.

The legalization of the Protestant currents removed the goal common to all sectarians and put forward the dogmatic and cult-ritual contradictions that existed between them. The dissatisfaction of some believers with the changes that accompanied the organizational design of Protestant religious movements was manifested in their mutual transitions from one Protestant movement to another.

This article determined that in the late XIX – the first decades of the twentieth century the process of dogmatic and organizational design of individual late-Protestant currents, their self-identification has not yet been completed.

Key words: identity, tendency, Baptism, Adventism, Evangelical Christianity, Shtundism.

Отримано: 10.05.2017 р.

УДК 378.4(477-25)

Андрій Чуткий

СТУДЕНТИ-ПОДОЛЯНИ У КИЇВСЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ ІНСТИТУТІ – СВІДЧЕННЯ ВАЖЛИВОЇ РОЛІ ПОДІЛЛЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Андрій Чуткий. Студенти-подоляни у Київському комерційному інституті – свідчення важливої ролі Поділля в економічному житті України початку ХХ ст. Місце і роль Поділля у загальній історії України ще й досі є неналежно оціненими, що засвідчується недостатньою кількістю публікацій створених з цієї теми науковцями з інших регіонів України. Натомість саме Поділля відіграло (й відіграє) роль важливого посередника, що пов'язував як